

ТІБЕТСЬКА "КНИГА МЕРТВИХ" І МАСОНСЬКЕ ВТАЄМНИЧЕННЯ: СПІЛЬНИЙ ПОЧАТОК МАНДРІВКИ.

Олег Покальчук

Із культу мертвих, форм поховання, символики могил бере початок вище мислення, як наслідок подолання первинного страху смерті. Тому існує типологічна подібність ритуалів, пов'язаних із темою смерті. Подібність, на нашу думку, полягає у тому, що незалежно від етнокультурної традиції учасники ритуалу заохочуються до підвищення ступеня самосвідомості та самореалізації. Коли ми говоримо про смерть у контексті ритуалу поховання, то маємо на увазі переважно стимули суспільного характеру. Ця пізньоєвропейська традиція, яка оформилася і знайшла своє барокове завершення у віденській культурі поховань за часів Австро-Угорщини, сьогодні також витісняється ставленням, яке прийшло з американського континенту. Американський спосіб ставлення до смерті розглядає феномен відходу людини із земного буття як прикре явище, якому не варто приділяти більше місця у суспільній свідомості, ніж будь-якій іншій частці загального технологічного циклу. Тому ритуальна частина втратила свій сенс, задля якого містерія поховання власне була і тривкою, і змістовною. І разом із формалізуванням у світових культурах ритуальної частини, яка констатувала смерть, непомітною ставала і фаза підготовки до смерті, ритуальний механізм переставав у цій частині звертатися до універсального метакоду архетипів. Найвідоміший їх інтерпретатор Карл Густав Юнг насамперед апелював до середньовічних богословів — Августина, Філона Александрійського, Іринея, а також мистиків — до трактату "Гермесових скрижалей" — говорячи: те, що розуміється під "архетипом", прояснюється через його співвідношення з міфом, таємним вченням, казкою¹. Отже, обряд підготовки до смерті у своєму первинному вигляді мав таємний характер, на відміну від світських, громадських дійств.

Засновник антропософії Рудольф Штайнер у своїй праці "Християнство як містичний факт" увів поділ способів пізнання, виокремивши "народні релігії" та містерії². Розголошення містеріальних таємниць каралося смертю. Трагікомічна в цьому контексті пригода з Есхілом, якого звинуватили в тому, що він виніс якісь елементи містерій на сцену. Поет

врятувався втечею до вістваря Діоніса, а вже потім розслідування встановило, що він не був втаємниченим.

Плутарх, Меніпп, Аристід, Софокл говорять про стан умирання як невід'ємний елемент посвяти. Розмаїтість і багатство обрядів та ритуалів, здійснюваних перед і після смерті, дає підстави говорити про наявність своєрідного "ритуалу життя" у різних культурах. І не лише як антитези до ритуалу смерті, а як постійне намагання розгадати таємницю переходу в інший світ. Наявність іншого світу стверджувалася спершу апріорно, а спроби його топографії з'явилися, очевидно, в період, коли культура даного етносу досягала стадії, на якій формувалася система геополітичних координат, просторова орієнтація.

В античному світі культура смерті концентрувала принцип "взірцевості буття" Ідеалом громадських чеснот був практицизм, вміння завжди дати собі раду, не рахуючись особливо з етичним аспектом вчинків. То ж смерть і відповідні ритуали завершували і декларували цей життєстверджувальний поточний момент. Арабо-юдейський світ включно з цивілізацією Магрибу породив ідею прижиттєвої перемоги над смертю, яка у християнстві дістала форму хрещення. Вже європейська, "фаустівська" цивілізація виелімінувала з цього ідею каяття, після якого через прийняття тіла Ісусового можливе безмертя. Культурні Південно-Східної Азії через високий рівень відносності понятійного апарату майже не творили письмово фіксованих рекомендацій щодо переходу в інший світ. Інтимність процесу вмирання забезпечувала усна традиція, носіями якої були лише вибрані. До того ж, думка, що лише особиста інтерпретація всякої доктрини робить її істинною, довгий час зберігала східні сакральні ритуали від узагальнення і деталізації, а відтак — профанації. З одного боку, сакралізація смерті й усієї сукупності понять, пов'язаних з цим процесом, з іншого — неможливість визначити точні дати і час смерті й таким чином локалізувати сам перехід змушували представників різних культур розвивати ритуал особливо в частині підготовки до смерті. Хоч вмираючий ще належав цьому світові, однак розглядався як мимовільний посланець у інші світи, тому він ставав ланкою, якою позostalі могли так само успішно скористатися. Для цього, однак, необхідно було, щоб сам посланець відчував щонайменше клопотів під час мандрівки у потойбічний

¹ Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К. Г. Архетип и символ. — Москва: Ренессанс, 1991. — с.98

² Штайнер Р. Христианство как мистический факт и мистерии древности. — Ереван, 1991. — с.17.

світ і міг якнайкраще виконати свою місію.

Типологія "світських" частин ритуалу, пов'язаних зі смертю, дає підстави припустити, що обряди, пов'язані з вмиранням, також мають типологічну подібність, і, можливо, спільне протокультурне походження. Розглянемо проблему передсмертного ритуалу в діапазоні двох феноменів, які мають виразно містеріальне походження. Це тибетська так звана "Книга мертвих" і масонські ритуали.

Сучасній науці відомі дві "Книги Мертвих" Це тексти, які належать до цілком різних культур, а ідентичністю назв вони завдячують перекладачам та інтерпретаторам. Перший текст — єгипетського походження, перекладений і витлумачений у XVIII столітті. У ній викладена космогонія єгиптян і погляди на життя душі після смерті. Текст датується періодом перших династій фараонів, близько 5 тис. років до Р.Х. Кілька знайдених списків датуються періодами одинадцятій-дванадцятій династій. Другий текст — тибетський³. Відома його автентична назва — "Бардо Тодоль", що приблизно можна перекласти, як "Слухання знань про стан переходу". Датування усної традиції невідоме, тибетський текст був записаний у VIII столітті н.е. Цей текст можна представити як фундаментальний з точки зору орієнтальної традиції. Інше джерело, яке так само віки існувало в усній традиції і лише в нашому столітті набуло письмової форми — масонський ритуал втаємничення.

Тибетський текст важливий як точка відліку не лише тому, що походить з регіону, який усі шукачі істини, незалежно від школи, шанобливо вважали *et orientis lux* ("зі Сходу — світло"). Автохтонні тибетські релігії Бон-по і Дуг-па, відомі під загальною назвою "ламаїзму", за класифікацією Штайнера можна віднести до містерій, зі значною питомою вагою усної традиції, яку монахи вивчав десятиліттями. У європейській цивілізації орієнтальне коріння духовних пошуків трансформувалося у той спосіб, що "поступово у християнській культурі намітився зсув у бік переважання профанного над сакральним значенням"⁴. Утворилася вельми розмита в історичному часі шкала з "індо-тибетським" початком. Масонство, яке щосили намагалося втримати сакральність своїх ритуалів, знаходиться, однак, на протилежному полюсі цієї шкали. Це — найбільш секуляризована форма європейського спиритуалізму. Масонський ритуал, маючи орієнтальне походження, формувався з урахуванням особливостей європейського світосприймання. Традиція виводить його від біблійних будівників Соломонового храму. Звідси ведуть своє походження елементи ритуального одягу та символізм будівельних знарядь — фартух, циркуль, косинець тощо. Зі Сходу масонське знання начебто потрапило через хрестоносців-тамплієрів, які, передбачаючи розгром ордену, створили напівсвітський орден франкмасонів — вільних мулярів. Його доктрина — це "особлива система етичної антропології, оформлена в алегоріях і представлена через символи і ритуали"⁵. І хоча сучасні окультисти вважають, що "на жаль, масонство

втратило велику кількість ключів... і в теперішній час посвята у них є суто символічною"⁶, однак і тут ми знаходимо ставлення до смерті як до перехідного стану і переконаність у необхідності особливої духовної практики, що є підготовкою до зустрічі з "Великим Будівничим Всесвіту" Тема переходу та мандрівки до істини наскрізно пронизує масонську міфологію.

Почнемо з Тибету. "Книга мертвих" вчить, що є шість станів Бардо — три за життя, а три після смерті. До перших трьох належать стани ненародженої — дитини, сну і містичного прозріння. Наступні три — це смертна година (її тривалість у фізичному плані три дні), далі настає п'ятнадцятиденний стан кармічних видінь, психічний осад попередніх існувань, і вибір нового народження. Особливістю книги є те, що цей текст упродовж кількох передсмертних днів лами виголошували буквально на вухо вмираючому для того, щоб його душа знала про супутні смерті візуальні феномени і могла знайти правильний напрямок при мандрівці у потойбічних світах. «Деякі вчення, особливо тибетська релігія Бон та "Тибетська Книга Мертвих", вказують на досвід смерті та кінець самоідентифікації як на останнього інструктора в житті людини»⁷ Таким чином, "Книга Мертвих" розповідає про дві стадії сприйняття: аутоскопичну — те, що душа відчуває безпосередньо після відокремлення від тіла, і трансцендентальну — сприйняття душі, яка вже відійшла в інший світ. Наявність таких стадій науково підтверджена не лише відомими книгами Раймонда Моуді, а й Елізабет Кюблер-Росс, ще раніше — Карла Густава Юнга, Джорджа Рітчі, Майкла Сабом та інших. А ось опис масонського ритуалу, як подає його "Енциклопедія окультизму"⁸. Неофіта приводять у так звану "печеру роздумів", тісне і темне місце, оздоблене символами смерті і плінності людського буття, де неофіт мусить написати короткий своєрідний заповіт, а тоді, після символічної "смерті" профана, схожої на поховальний обряд, починається втаємничення. Воно оформлене як подорож від символу до символу довкола трьох світильників, що символізують колони Соломонового храму. Ступінь учня як за допомогою попередніх повчань, так і церемонією втаємничення мало на меті викликати настрій, який би сприяв праці над собою для самовиправлення. На цій стадії неофіт мав би відчути свою темряву, недоліки та навчитися працювати, слухатися і мовчати. Неофіта вели з зав'язаними очима (темрява), йому доводилося обережно ступати, ухиляючись в різні боки (життєві помилки). Після відповідей на низку ритуальних запитань йому "дарувалося світло" — в прямому і переносному значенні: з очей неофіта знімали пов'язку і приймали в спільне коло. Його завданням ставала віднині праця над собою.

Отже, тибетська "Книга Мертвих" є зведенням універсальної практики, через яку повинен пройти покійник перш ніж відродиться духовно. Читання мало на меті допомогти вмираючому усвідомити всі етапи

⁵ *Juliano di Bernardo. Definicia masonerii // Giram. — Magio. — 1992. — N 5-6.*

⁶ *Бейнс Д. Тайная наука. — Дубна, 1994. — с.23.*

⁷ *Минделл А. Дао шамана: путь тела сновидения. — Київ: Софія, 1996. — с.26.*

⁸ *Прямин-Морозов В.М. О символических степенях масонства (журнал "Изида" 1910 1911pp) // Энциклопедия окультизма. — М., 1992. — с.12.*

³ *Тибетская Книга Мертвых. — Москва: Подиум, 1992.*

⁴ *Блюменкранц М.А. Введение в философию подмены (легенда в историко-философской перспективе). — Москва: Весть-Вимо, 1994. — с.7.*

наступних переживань, яких доведеться зазнати його душі. Отже, "Бардо Тодоль" — це своєрідний підручник, який допомагає умираючому не розгубити надбань своєї духовної релігійної традиції. Правильне уживання Бардо — це згадка в потрібну, перехідну мить необхідного. Слово "бардо" перекладається як "проміжний стан", отже, загалом мова йде про перехід від смерті до нового народження.

Мета масонського ритуалу — втаємничення, яке полягає в тому, щоби показати профанові темряву буденного світу і шляхом ініціації "дарувати йому світло". Світло — універсальний аналог архетипічного знання — Гнозису. Але до цього в "печері роздумів" він пише умовний заповіт, а перед ним — піщаний годинник, череп, свічка, — символи смерті з функцією нагадування про неминучість переходу.

Ключовим архетипом містеріальних ритуалів, пов'язаних з темою смерті, є тема підготовки до мандрівки. Тут можна говорити навіть про бінарність поняття смерті, тому що слово "мандрівка" в його ритуальному значенні виходить далеко за рамки стилістичного евфемізму. З антропологічної точки зору мандрівка, подорож — це ритуально-міфологічна ланка між власне похованням (обрядом) і потойбічним світом. Обряд фіксує лише початок або підготовку подорожі, а уява про подорож у цілому реалізується в ритуалізованому міфі.

Але можна з високою мірою переконаності стверджувати, що основне завдання передсмертного ритуалу — це боротьба за увагу вмираючої людини. С.Рінпоче у своїй "Тибетській Книзі живих і мертвих" пише, що центральне у Тибеті духовне вчення зводиться до того, що людина повинна лишатися притомною під час усіх станів пов'язаних із переживанням смерті⁹. Фіксація цієї уваги здійснюється через ритуал, найбільш відповідний етнокультурній традиції, до якої належить вмираючий. Таким чином увага стає носієм намірів колективного несвідомого, яке, будучи щоразу свідком смерті, прагне реалізуватися в потойбічному світі. Ритуал, який готує вмираючого до переходу, засвідчує, що мандрівник належить до певної спільноти, яку належить пошанувати в його особі. Тоді, говорячи словами французького філософа Жоржа Батая, "його смерть стає творчою, але якщо усвідомлення смерті — захоплюючої смертної магії — не торкнеться його доти, доки він не помре, за життя йому буде так, наче смерть не може його дістати, і ця прийдешня смерть не зможе наділити його "людською" вдачею. Ось чому варто було б, щоби за всяку ціну людина жила в ту мить, коли справді вмирає, або щоб вона жила з відчуттям істинної смерті"¹⁰.

Отже, головна особливість передсмертного містеріального ритуалу незалежно від етнокультурних особливостей — привернення і утримання уваги вмираючого. Умовний план масонської "смерті" та

"мандрівки" і реальний план "Книги Мертвих" свідчать про одне й те саме завдання, сліди якого простежуються у всіх без винятку світових релігіях та окультно-духовних системах — навчити мандрівну душу топографії потойбічного світу.

Очевидно також, що людина, перебуваючи на певній стадії суспільного розвитку, починає відчувати потребу у знанні такого типу. При цьому не обов'язково, щоб існувала неперервна історична традиція передсмертного ритуалу. Про це свідчить, зокрема, поява у Європі XIV століття низки творів, відомих під загальною назвою "Ars Moriendi" — "Мистецтво вмирання". Їх поява була обумовлена епідеміями, які збільшили рівень смертності в Європі. Священників для опікування вмираючими і мертвими не вистачало, і в жанрі "Ars Moriendi" з'явилися своєрідні інструкції для нововисвячених священників. Частина цих текстів була написана в ортодоксальній катехизній формі — які питання треба задавати вмираючим і які відповіді отримати.

Ідея іманентності такого типу знання та потреби в ньому підтверджується сьогодні при клінічних та лабораторних дослідженнях передсмертних станів. У ритуалі головним засобом переносу інформації є символ, який не завжди можна інтерпретувати за допомогою академічної бінарної логіки. Але і науковий підхід до аналізу передсмертних станів, і езотеричні ритуальні дії, пов'язані з процесом справжнього чи умовного вмирання, належать до одного паттерну. Американський біолог та філософ Грегорі Бейтсон стверджував, що "єдиний паттерн, який зв'язує в єдине ціле стосунки живого світу — це метафора"¹¹. Метафорою, як засобом пояснення пересмертних станів користується і психолог Арнольд Міндел, засновник процесуальної терапії, дослідник праць Карлоса Кастанеди. Одним із найважливіших психологічних станів вмираючого він вважає, уживаючи термін Кастанеди, "танець смерті", або цілеспрямоване прагнення усвідомленої ремісії¹². Детально ця тема проаналізована в розділі "Смерть та відродження при ритуальній трансформації" книги Станіслава Грофа та Крістіни Галіфакс "Людина перед лицем смерті"¹³. А у передмові до збірки статей під загальною редакцією Грофа "Духовна криза" вони пишуть: "Передсмертні переживання часто ініціюють духовну кризу, тому що вони підважують сам фундамент вірувань та уявлень про реальність, яких дотримувалися люди до зустрічі зі смертю... Багато хто виходить з цього стану з більш духовним поглядом на світ, з новими цінностями та цілями, базованими на відкриттях, зроблених під час передсмертних переживань. Такий вид трансформації життя характерний для всіх успішно завершених еволюційних криз"¹⁴.

⁹ *Rinpoche Sogyal*. The Tibetan Book of Living and Dying. — San Francisco: HarperSan Francisco, 1992.

¹⁰ *Батай Ж.* Гегель, смерть і жертвоприношення // Танатографія Ероса. — СПб, 1994. — с. 258.

¹¹ *Капра Ф.* Уроки мудрости. Разговори с замечательными людьми. — Москва: Издательство Трансперсонального Института, Киев: AirLand, 1996. — с.73.

¹² *Mindell A.* The Shaman's Body. — HarperSan Francisco, 1993.

¹³ *Grof S., Halifax J.* The Human Encounter with Death. — E.P. Dutton: New York, 1978.

¹⁴ *Гроф С.* Духовный кризис. Статьи и исследования. — М: МТМ, 1995. — с.36